

1819 - året svenske kongen kjøpte seg hus i Kongsberg

Gnr. 774, bnr. 391 Kongsberg middelskole. Tegnet av Prahm 1852

SAMMENDRAG

Med bybrannen i 1810, Eidsvoll 1814, et samfunn med dårlig økonomi og et skolevesen nede for telling som bakteppe, kjøpte den svenske regjering en stor tømmerbygning i Kongsberg på auksjon i 1819, og det svenske Generalkrigskommissariatet solgte den igjen i 1824.

Artikkelen beskriver en del av forhistorien, tidsrommet 1819 til 1824 og hva resultatet av handelen ble. Den avsluttes med drøfting av forhistorien til kjøpet, og om den svenske kongen Karl Johans hensikt salg av den gamle rektorboligen på Tråkka

Tore Storfossene

Noe om forholdene i Kongsberg tidlig 1800

Etter 1814 var Norge i personalunion med Sverige. De to landene hadde felles konge som statsoverhode, men hver for seg var de suverene stater med egne statsadministrasjoner og regjeringer. Slik var det fram til 1905.

På tidlig 1800-tall var Kongsberg den fjerde største byen i landet. Bebyggelsen i byen var typisk som for norske byer med tretak og lafta tømmerhus. På slutten av 1700 var byen på vestsiden av Lågen den delen som var mest utviklet og bebyggt. Her lå det som ble kalt «Storbyen».

Det ble opprettet latinskole på Kongsberg i 1719. Dette var en skole for de bedrestilte i byen. Dårlig driftsresultat i Sølvverket over flere år i slutten på 1700-tallet førte til at elevtallet sank, og i 1806 ble latinskolen degradert til middelskole. Med lave elevtall var heller ikke middelskolen bærekraftig, så skolen ble nedlagt i 1812. Byen gikk inn i en periode med armod og skoletørke.

Bærebjelken i Kongsbergsamfunnet, Sølvverket, hadde tunge tider på denne tiden, og driften ble lagt ned i 1805. Byen gikk gjennom en økonomisk nedgangsperiode, og i perioden 1801 til 1815 ble folketallet redusert til nesten det halve.

Oppe i all elendigheten kom også den store bybrannen i 1810. Store deler av byen på vestsiden av Lågen brant ned. Blant de 58 bygningene som brant var amtshuset, apoteket, middelskolen, kvesthuset og fattigvesenet. Alle store tømmerbygg.

I året 1818 fikk Norge ny statholder. Midt i oktober kom greve Johan August Sandels til Kristiania og ble formelt innsatt som kongens mann i Norge. Imidlertid reiste han tilbake til Stockholm midt i november, og kom ikke tilbake før mai 1819. I tiden november 1818 til mai 1819 ble det derfor utnevnt en sette statholder. Hans navn var Mathias Otto Sommerhjelm.

Den svenske regjering kjøpte gnr. 774 i Kongsberg

I 1817 var madam Agnethe Tølke eier av eiendommen. Hun var en kjøpmansfrue fra Tønsberg som drev med eiendom etter hun ble enke. Madam Tølke gikk konkurs i 1818. Forretningsmann og skipsreder Jørgen Wind fra Drammen kjøpte gnr. 774 på auksjon samme året. Med på kjøpet fulgte en pantobligasjon på 1400 spd til Skolekassen i Kongsberg.

Sammen med flere andre forretningsdrivende i Drammen gikk Wind konkurs i 1820.

Arbeidsnr.	Fra hvem.	Til hvem.	Datum.	Utgjort.	Folio.	Summa.
	Nicholas Tølke	Jørgen Wind	1817 5. Februar	1817 22. Febr.	1/100	710 9/16
	Do	Den svenske Regering	1818 5. Februar	1818 22. Februar	1/100	2850 9/16
	Auktsjonskjøper	Den svenske Regering		1819 19. Juni		321 1/16
	Do	Skolekassen i Kongsberg	1819 20. Febr.	1820 20. Febr.	1/100	1400 9/16
	Nicholas Tølke	Kongsbergs Regering	1821 29. Febr.	1826 5. Febr.	1/100	1400 9/16
	Erklevning	Skolekassen i Kongsberg	1826 15. August	1827 5. Febr.	1/100	1400 9/16

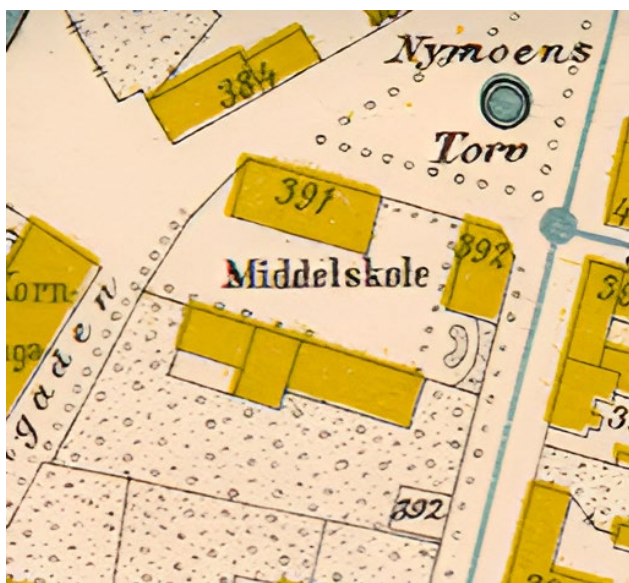
Utsnitt fra Panteregister nr. III 2B, s. 243

Den 5. februar i 1819 blir auksjonskjøpe for gnr. 774 lagt ut på vegne av Madam Tølke og Jørgen Wind fra Drammen kjøper. Videre, samme dag legges det ut auksjonskjøpe på den samme

eiendommen, men nå på vegne av Jørgen Wind. Nå ble gnr. 774 kjøpt av den svenske regjering. Begge transaksjonene ble tinglyst 17 dager senere.

Ved påtegning 14 juni samme år blir så bygningen overført til den svensk/norske konge. Dette var nok et nødvendig grep for få eiendommen over på norske hender.

Hva kjøpte den svensk-/norske kongen?

Gnr. 774. Bykart fra 1884

Eiendommen med gnr. 774 har i dag adressen Nymoens torg 2. Nå holder bla. Paradoxe Restaurant til i bygget. Blant eldre kongsbergfolk er den mest kjent som den gamle rektorboligen på middelskolen.

I 1827 beskrives eiendommen som følger: Hovedbygg 18 laftet, består av 14 værelser foruten kjøkken. 39 fag vinduer og 12 kakkelovner. I kjeller under huset er det 4 værelser som benyttes til skole. I tillegg til hovedbygget var sidebygning med 5 værelser og bryggerhus med bakerovn og bryggepanne, egen bygning for vedskur og vognskjul og til sist 8 laftet fjøs og stall med gjødsel kjeller.

Om bygget var i bruk 5 februar 1819 er det ikke tilgjengelige opplysninger om.

Historie om gnr. 774 fram til 1827

Bygget kan med sikkerhet spores tilbake til 1767. Da var det Overbergamtforvalter og Justisråd Bentzen som hadde bygget. Bygningen er ganske sikkert fra tidlig 1700. Fra og med 1767 kom branntakstene regelmessig hvert 10. år.

I 1777 var det justisråd Herman Lange som eide, og i 1787 var apoteker Franz Peckel eier.

Året 1789 var det en som het Wexels som har hatt bygningen. Han lånte 1400 spd. av Skolekassen med pant i eiendom, og denne heftelsen fulgte eiendommen til 1819.

Magasinforvalter Strøm satt som eier i 1797, og under folketellingen for 1801 bodde magasinforvalteren sammen med 12 andre boende i huset.

Branntaksten for 1807 angir ikke eier, men i 1817 var madam Tølke eier av gnr. 774. Hun gikk imidlertid konkurs året etter. I tidsrommet 1817 til 1827 ble det ikke gjennomført branntakster, så når taksten for 1827 kom, var det Kongsberg middelskole som var eier.

Var det en hensikt med kjøpet?

Carl Johan sikret seg det 14-roms bygget i 1819, ni år etter den store bybrannen. Hva baktanken med kjøpet var er ikke dokumentert. Oppgaven nå blir å sette sammen informasjon og fakta om alternative scenarier for å få en ide om hva kongens tanke kunne ha vært.

1. Investering:

Ved bybrannen 9 år tidligere brant mange av de større bygningene på vestsiden av Lågen. Da gnr. 774 ble lagt ut på auksjon, kom det en attraktiv bygning ut i et marked hvor store tømmerbygg var en manko. Det kan være bygget ble sikret offentlig eie, uten at de der og da hadde konkrete anvendelser i tankene.

2. Koblinger til Kongsberg Våpenfabrikk

Etter 1814 startet våpenfabrikken produksjon av pistoler. Disse ble laget etter kopier av eksisterende svenske modeller. Det er ikke funnet dokumentasjon som kan indikere kobling mellom svenske myndigheter og Kongsberg i denne sammenhengen. En gjennomgang av innflyttede til Kongsberg i perioden 1819 til 1824 viser at det ikke var registrert innvandring fra Sverige.

3. Vennetjeneste/korrupsjon

I tidsrommet rundt 1820 var økonomien generelt dårlig, og flere gikk konkurs. Kan det være at Jørgen Wind, som gikk konkurs i 1820 hadde behov for vennetjenester i forbindelse med auksjonen? Noen personlige relasjoner kan ha ligget til rette for det. Det er en mulig relasjon som kan fremheves: Jørgen Wind, Jonas Collett og Mathias Sommerhjelm.

- Jørgen Wind en respektert jurist og forretningsmann i Drammen.
- Jonas Collett, amtsmann, eidsvollsmann og regjeringsmedlem, tidligere fogd i Sandsvær og Numedal, bodde 16 år i Kongsberg. amtsmann i 1813 med embetsbolig i Drammen.
- Mathias Sommerhjelm, amtsmann, eidsvollsmann, regjeringsmedlem og fungerende statholder. Han var statholder da handelen ble inngått i februar 1819.

Om det har vært kontakt mellom Wind og Collett er ikke dokumentert. At kollegaene Collett og Sommerhjelm har hatt jevnlig kontakt er sannsynlig. Det er ikke funnet dokumentasjon på koblinger i forbindelse med kjøpet av gnr. 774.

Av de tre alternativene over vurderes «Kobling til Kongsberg Våpenfabrikk» som lite sannsynlig forklaring på hvorfor gnr. 774 ble kjøpt.

Om det skulle ha vært et ønske fra Collett om å hjelpe Jørgen Wind i en pågående vanskelig økonomisk situasjon, så finnes det ikke dokumentasjon som kan peke i den retning. Det skal dog ikke unnlates å nevne at bekjentskaper på høyt nivå kunne legge til rette for handel i Winds favør. Wind tapte ikke på transaksjonene.

Det mest sannsynlige motivet for å erverve gnr. 774 var å sikre seg en attraktiv bygning sentralt i byen. Slike bygg var etterspurt etter den brutale bybrannen i 9 år tidligere. Det finnes ikke tilgjengelig dokumentasjon på om kjøper var bevist på bruken av eiendommen, eller om det var for å sikre at bygningen kom i offentlig eie. I ettertid kan det tyde på at offentlig eie var motivet.

Oppkjøpet av gnr. 774 skjedde i en periode hvor det var satsforvalter skifte i Norge. Grev Mörner ble byttet med greve Sandels. Den formelle innsettelsen av Sandels skjedde i oktober 1818, men han flyttet ikke til Kristiania før mai året etter. I tidsrommet oktober 1818 til mai 1819 fungerte det en settesatsforvalter. Det var statsråd Sommerhjelms

Ingen av de tre statsforvalterne ser ut for å ha vært involvert eiendomshandelen 5. februar 1819.

Skolesituasjonen 1812-1824

Latinskolen ble lagt ned i 1812, men allerede 3 august 1820 kom de første signalene om å få middelskole i Kongsberg. I 1822 kom ønsket om en høyere utdanning i byen opp på bordet, og februar 1823 engasjerte den svensk-/norske kongen seg i saken. 15 februar i 1823 ba Carl Johan om at en gruppe på 4 medlemmer, med bl.a. auksjonsforvalter Olaf Olafsen og sogneprest Bonnevie skulle lage en plan for en «Undervisnings-Anstalt» i Kongsberg.

Kongens krav til hva planen skulle omfatte

- Undervisningsmateriell
- Antall lærere og deres lønn
- Andre utgifter
- Lokalitet
- Skolepenger

Planen ble godkjent ved kgl. resolusjon 10 januar 1824. Salget av gnr. 774 til Kongsberg Skolekasse signeres 29 oktober samme år. Om komitéen hadde pekt på denne bygningen som ønsket lokalitet vet vi ikke, men det er trolig. Det også trolig at auksjonen var en formalitet, og at pris på 1400 spd. var avtalt. Kjøpesummen Skolekassen betalte gikk opp i opp med pantekravet de hadde på eiendommen. Skolen ble offisielt åpnet av Consistorialassessor og sogneprest Bonnevie 9 november 1824.

At antagelsene over ikke er tatt rett ut av lufta, kommer fram i referatet fra middelskolens protokoll:

”Efter at Skoleinspeksjonen paa Grund af ovenstaaende Hans Majestæts naadigste Resulosjon havde skaffet de nødvendige Skolelokale med Inventarium til tilveie ...”

Så var gnr. 774 blitt Middelskolen. Akkurat det var nok ikke planen i 1819, men grepet med å gjøre gnr. 774 til offentlig eiendom i juni 1819 var framtidsrettet.

Og så gikk alt så meget bedre. Byen hadde fått middelskole, Kongsberg Våpenfabrikk ble etablert 10 år tidligere og Sølverket ble gjenåpnet i 1815.

Så, hva kan konklusjonen bli?

- Den svenske regjeringen kjøpte bygningen på auksjon i 1819 uten mål om bruk.
- Overføringen til kongen gjorde at den norske regjering ble eier.
- Skolekommisjonen anbefalte bygningen som egnet sted ny middelskole overfor kongen
- Generalkrigskommissariatet solgte bygningen til skolekassen på kongens vegne.
- Middelskolen på Kongsberg ble etablert i 1824.